

УДК 316.624

343.352(497.11)

DOI 10.5937/spm80-44054

Оригинални научни рад

Владан Станковић*

Институт за политичке студије

Тијана Перић Дилигенски**

Институт за политичке студије

НЕФОРМАЛНИ ОБЛИЦИ ДРУШТВЕНЕ АНОМИЈЕ***

Сажетак

Тема овог научног рада смештена је у домен друштвене аномиије. Ефекти деловања појавних облика друштвене аномиије изазивају друштвену ентропију и указују на трајну *актуелност* теме. Друштвена аномиија разара друштвене процесе, обезвређује институције и девастира темељне вредности на којима почива заједница, па је *Друштвени значај* истраживања неупитан. *Научна оправданост* садржана је у потреби да се појаве и процеси из домена друштвене патологије расветле. *Циљ* истраживања је да се посматране појаве: дефинишу, класификују, систематизују и да се понуде оптимална решења за њихово превазилажење. Рад за *Предмет истраживања* има: откривање и дефинисање појавних облика друштвене аномиије, указивање на штетност деловања ових неформалних облика друштвеног понашања, као и давање предлога решења за превазилажење настале ситуације

* Имејл-адреса: vladan.p.stankovic@gmail.com.

** Имејл-адреса: peric.tijana@yahoo.com.

*** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

како би се штетна деловања отклонила. Аутори у раду полазе од: *метода* посматрања, анализе садржаја, развојног метода, упоредног приступа, метода унакрсних култура те низа метода из правних наука. *Предметни оквир* истраживања креће се у простору: социологије, социјалне патологије, политичких и правних наука.

Кључне речи: друштвена аномија, друштвена ентропија, корупција, неформалне институције, друштвена понашања, фаворизам, патронат, клијентелизам, непотизам

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

О штетности друштвене аномије не треба трошити речи. Ради се о друштвеној појави, из домена друштвене и социјалне патологије, која обезвређује и обесмишљава институције. Стога ћемо истраживање усредсредити на неформалне друштвене групе које својим активностима измештају каналсану друштвену моћ из институција у сферу приватног. Овакво понашања појединаца, и деловање различитих друштвених група, почива на: личним контактима, интересним везама и неформалним удруживањима. Клијентелизам, кронизам, непотизам, патронство појавни су облици аномичних стања. Све побројане појаве имају за циљ злоупотребу поверених, јавних ресурса зарад имовинске користи и јачања ванинституционалног утицаја. Непоштовање правних правила и других друштвених норми, попут: обичаја, стандарда, узанси, устаљених пракси понашања и морала урушавају правну сигурност, слабе институционални оквир и измештају моћ из институција у неформалне друштвене групе и у појединце.

ТЕОРИЈСКЕ ПОСТАВКЕ ДРУШТВЕНЕ АНОМИЈЕ

О друштвеној аномији је у класичној социологији писано од самих почетака. Тако Огист Конт у аномији види потенцијалну опасност да друштво отклизи у хаос и насилне промене. За Карла Маркса, и марксисте, друштвена аномија је показатељ да је класна свест владајуће класе ослабила, па се отвара амбијент за револуционарно успостављање нових моралних вредности, које ће одговарати новоустановљеним производним односима

(Zindović i Stanković 2012, 19). Када је класик француске социологије Емил Диркем (*David Émile Durkheim*) у својој научној студији „О самоубиству” дефинисао друштвену аномију као „стање без норми” (Durkheim 1897), није ни слутио у ком ће правцу накнадне генерације социолога овај појам надограђивати.¹ Диркем је пошао од објективног стања (Ellwood 1916, 289–290), од друштвене чињенице да у једном друштву постоји криза норми. Међу свим друштвеним нормама, правне норме имају свакако највећи утицај, међутим, у свакодневним друштвеним односима присутније су недржавне норме. Оне регулишу свакодневну комуникацију без уплива државне принуде. Стога, када расправља о друштвеној аномији, Диркем пише, пре свега, о „слому стандарда и вредности” (Hookway 2014, 3). Правне норме, дакле, Диркем није искључио из својих разматрања, али је оним другим недржавним, нормама посветио већу пажњу. У својој студији Диркем закључује да обичајно право, обичаји, навике, стандарди, вредносни ставови... представљају такве вредносне оријентире који најинтензивније утичу на свакодневне односе и друштвену регулацију. Стандарди би биле опште норме једног друштва, а вредности су поунутрашњени оријентир понашања. Диркем, дакле, остаје у простору нормативног када друштвену аномију дефинише као „рушење друштвених стандарда који регулишу друштвена понашања” (Dohrenwend 1959, 467).² Истражујући друштвену аномију, Диркем запажа тензију између обавезе и жеље (Piras 2004, 148). Он примећује да се без заједничких норми, друштво убрзано дезоријентише, будући да заједничке вредности и заједничка значења престају да постоје, а стремљења постају хаотична (Müller 2013, 3). Услед тога, друштво губи заједничке идеале, а појединцима, и читавим друштвеним скупинама, преостаје осећај узалудности, празнине и очаја.

Показаће се да су ови последњи Диркемови налази о психичким осећајима актера изузетно интригантни по генерације истраживача који су овом феномену пришли деценијама након чувеног француског функционалисте. Из сфере органских веза и многобројних објективизација друштвеног стања, социолози након Диркема, попут нпр. Роберта Кинга Мертонa (Robert King Merton) инсистираће на једном сасвим новом значењу појма друштвене аномије, значењу које Диркем није употребљавао. Мертонова друштвена

¹ Истини за вољу, термин „аномија” (fr. *anomie*) осмислио је један други, мање познат, социолог, филозоф и песник Јован-Марија Гујо (*Jean-Marie Guyau*, 1854-1888).

² Диркем о аномији пише као о „дерегулацији” и „деклаификацији”.

аномија задржаће „осећај празнине и очаја” о коме пише и Диркем, али ће унутрашњи доживљај несклада између средстава и циљева за постизање пројектованих замисли бити централна оса његове проблемске запитаности (Hilbert 1989, 244). Мертон напушта објективистичко сагледавање друштвене аномије и прелази на субјективистичко истраживање мотива и циљева. Раскид органских веза о којима пише већ Диркем, у Мертоновом функционализму почива на два носећа агрегата друштвене акције: вољно-нагонске *жеље за личној користи* и обуздавајућег *страха од санкције* (Merton 1938, 672–682). Овакав механички конструкт нагона и норме, тако својствен тржишно-потрошачким привредама, онемогућава предвидивост ситуација јер у себи садржи прешироку комбинаторику могућих узрочно-последичних веза. Такво „стање препуштености” омогућава широки простор за понашања Парсонсовог (*Talcott Parsons*) „актера-у-ситуацији” и његова друштвена испољавања без видно ограничавајућих, корективних утицаја (Burger 1977, 321). Недостатак ових ограничавајућих утицаја препушта актере слободној процени у погледу владања, а масовно кршење самоограничавајућих механизма главни је генератор аномичних стања и свеопште ентропије. За Мертона и његове следбенике, друштвена аномија је прерасла у „стање ума” особе која се не влада према стандардима, нити поседује чврсте вредносне оријентире у понашањима (Merton 1949, 49).

ОПЕРАЦИОНАЛИЗАЦИЈА КОНЦЕПТА НЕФОРМАЛНИХ ИНСТИТУЦИЈА

У политичким наукама институције се екстензивно тумаче као „правила игре”. Оне су формално успостављена правила понашања, али и облици друштвеног удруживања у форми организација, удружења итд. Основна карактеристика сваке институције је начин на који она ограничава понашање актера који делују унутар ње, чиме регулише и консолидује очекивања и исходе. Ефикасност институционалних правила заснива се на заједничким уверењима о њиховој исправности и на консензусу о последицама њиховог непоштовања (Barbalet 2023, 72–73). У литерарном фонду постоје опсервације о три институционална стуба: регулаторном, нормативном и културно-когнитивном. Регулаторни стуб конституишу формална правила и процедуре које ограничавају произвољна понашања употребом негативних санкција, а које могу да мотивишу актере на позитивна делања. Нормативни стуб чине вредносне преференције које промовишу пожељна понашања,

односно како би идеалтипски институције требало да функционишу (*de lege ferenda*). Културно-когнитивна димензија институција се огледа у заједничким поимањима која конституишу природу друштвене стварности и креирају сазнајне матрице (Scott 2014, 61, 64, 67).

Неформалне институције представљају неписана правила понашања (обичај, традиција, корупција, клијентелизам, патримонијализам и низ других) која функционишу паралелно са формално успостављеним друштвеним институцијама. Оне представљају засебан вид регулисања друштвених односа који почивају на обичајним и културним парадигмама. Неформалне праксе су конципиране на очекивањима регулисаним неформалним правилима и санкцијама. Неретко се дешава да неформални облици деловања наилазе на већи подстицај и одобравање код грађанства, у поређењу са формално конституисаним правилима. Као илустративан пример за ову тврдњу наводимо неформални систем размене у Совјетском Савезу познат као *блат*, јапански амакудари (天下り), кинески *guanxi*, норме корупције у послератној Италији као и неопатримонијалне облике понашања у Африци и Латинској Америци (Perić Diligenski 2021, 5).

Сјајан пример неформалности представља совјетски *блат* који је опстао и у савременој Русији, у нешто измењеном облику. *Блат* је друштвени *know how* продукт совјетске командне економије као и совјетске апсолутне политичке и друштвене контроле. Инжењеринг *блат*-а огледао се у коришћењу личних мрежа за добијање роба и услуга у недостатку снабдевања, у циљу заобилажења формалних процедура. Упркос чињеници да су робне несташнице оскудне у тржишној економији, *блат* је изгубио своју економску релевантност, али је и до данас опстао као начин приступа државним ресурсима – запослењу, школству, здравству (Ledeneva 2013, 7–8).

Амакудари (天下り - „силазак са неба”) је генусни појам за низ неформалних пракси у Јапану које практикују пензионисани државни службеници. Амакудари се огледа у преласку (силаску) високо ранжираних бирократа из владиних министарстава, на највише позиције у јавним и приватним корпорацијама. Амакудари подсећа на савремени концепт конфликта интереса и има обриси пантофлаже, али у себи садржи и скривене мреже утицаја иманентне јапанској култури и јапанској капиталистичкој економији. Наведена пракса се

неретко повезује са корупцијом будући да пензионисани званичници, попут трагача за рентама, траже услуге за своје нове послодавце (Colignon and Usui 2003).

Социолошки кинески спецификум, *guānxi* (关系), огледа се у неговању личних односа са другима путем којих се размењују услуге и из којих произилазе облигације (Barbalet 2021). У основи овог модела је размена услуга на темељу реципроцитета, која гради дубљу афективну везу, узајамно уважавање и осећај задужености, са интенцијом да се остваре сопствени интереси. Општеприхваћена дефиниција ову неформалну институцију своди на „дијадну, партикуларну и сентименталну везу”, која има потенцијал да олакша размену услуга између уско повезаних страна (Bian 2019, 7–11). Из наведене дефиниције произилазе два социолошки релевантна обележја – *guānxi* изражајност и *guānxi* инструменталност. Прво подразумева однос личних симпатија и афинитета, а друго је ужегрупа или ситносопственичка интересна категорија (Guthrie 2002, 178–182). Дијадни аспект описаног односа усмерен је на пружање услуге, која не мора нужно да буде тражена већ представља својеврсну друштвену и инструменталну подршку. У овој релацији, од пресудног значаја неретко нису само друштвени ресурси већ и друштвене карактеристике субјеката који учествују, укључујући и њихов пол. *Guānxi* је превасходно патријархално структуриран, но, у савременој урбаној Кини и женски бели оковратници постају, данас, све присутнији. Улога жена у овом односу најчешће је била еротизована и исцрпљивала се кроз доминантно мушку праксу *yingchou* која се манифестује у банкетима и њиховим тајним продужецима, који подразумевају и даривање жена као сексуалних поклона (Tang 2020, 190). Јавно признање прераста у одлучујућу побуду за учествовање у *guānxi* релацији. За примаоца услуге, добијање услуге илуструје његову/њену способност у вертикалном приступу друштвеним ресурсима. Даваоци квалитетне услуге бивају јавно хваљени, што директно утиче на повећање њиховог друштвеног угледа, по принципу „добар глас далеко се чује” (Lin 2001, 157).

Најреферентније теоријско тумачење неформалних институција дали су Хелмке и Левитски (*Helmke and Levitsky*). Они су неформалне институције класификовали на: комплементарне, сусретљиве, конкурентске и супститутивне. Комплементарне неформалне институције надопуњују институционални вакуум у формалним правилима, креирајући подстицаје за њихово поштовање. Ефикасност сингапурске постколонијалне бирократије и

Устав САД су емпиријска потврда комплементарне институционалне неформалности (Helmke and Levitsky 2004, 728). Сусретљиве неформалне институције мењају ефекте формалних правила, не кршећи их притом будући да оне „противрече духу али не и слову формалних правила”. Оне су добиле своју емпиријску потврду у горепоменутом совјетском неформалном систему размене *блат* (Helmke and Levitsky 2004, 729).

Конкурентске неформалне институције дезавуишу формално успостављене институције (иза којих стоји државни апарат принуде). Оне чине партикуларне неформалне институције (клијентелизам, патримонијализам, клановска политика и корупција) као и многе друге врсте правног плурализма попут: поштовања обичајног права које је у раскораку са државним законом, патримонијализам, фаворизам, кронизам и норми сродничких група (Helmke and Levitsky 2004, 729). Супститутивне институције су компатибилне формалним институцијама и постижу њихов ефекат кад потоње нису целисходне, што се најбоље илуструје праксом решавања спорова у Мексику путем центлментских споразума. Типологија Хелмкеа и Левитског наилази на критике појединих аутора, који јој признају заслугу у мапирању функција неформалних институција и прављењу дистинкције у односу на формалне институције. Примера ради, постоје и становишта која инсистирају на „прилагодљивим неформалним институцијама” које дефинишу као „креативне одговоре на формалне институције”, сликовито додајући да су оне „прилагодљиви одговори на попор формалних институција и практичних интереса и жеља” (Tsai 2007, 15; 39).

Јачина неформалних институција у једном друштву је израз немоћи формалних институција да ограниче похлепу и приватни егоизам. По правилу, неформалне институције као облици друштвене аномije постоје у неправним државама, у којима је „невидљива рука тржишта” изузетно видљива и као таква милује само оне актере који су партијски, интересно и непотистички повезани са политичком елитом. Речју, аномична неформалност је синоним за државе које нису успеле да одвоје политичку од економске елите и у којима нема истинске тржишне привреде. Испреплетеност и међузависност економске и политичке елите дизајнирана је тако да омогући акумулацију и одржавање капитала, кроз механизме присвајања ресурса и добијања гласова зарад одржавања политичког *status quo* (Cvejić i Stanojević 2016, 138). Циљ овог интересног брака је остајање у границама егзекутиве, која

пружа обиље дискреционих овлашћења над економским активностима и заштиту од кривичног гођења у случају злоупотреба положаја у приватне сврхе.

ПОЈАВНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ ДРУШТВЕНЕ АНОМИЈЕ

Већ смо напоменули да основне одлике друштвене аномије, попут, масовног кршења правних норми и правних процедура, и још масовнијег кршења основних друштвених норми понашања, изазива општу дезоријентацију у друштвеним односима. Нас на овом месту првенствено занима друштвена аномија која је последица непоштовања правних правила, јер овај непослух изазива најтеже последице по једну заједницу. Кршење правних норми и правне процедуре изазива хаотична понашања и висок ниво непредвидивости: непоштовање основних правила друштвеног понашања, урушавање моралног система вредности, пад стандарда комуникације, увођење несигурности у праксе опхођења. У том случају кварење друштва или друштвена ентропија подразумевала би не само „пропадање друштва” и свођење на примордијалне облике организације заједнице, већ и кварење међуљудских односа у једном друштву, извитоперавањем основних оријентира у свакодневној комуникацији (Wodarski and Dziegielewski 2002, 144).

У појавне облике аномичних стања спадају она неформална понашања попут корупције, фаворизма, патронизма, клијентелизма, непотизма, која се противе увреженим друштвеним нормама заснованим на општеприхваћеном систему вредности (мњења, морала, обичаја). Нека од ових понашања долазе под удар правних норми и изазивају негативне санкције: дисциплинске, прекршајне и кривичне казне. Овакви обрасци аномичних понашања средишта су коруптивног деловања и главни су виновници друштвене ентропије.³

³ Истраживач друштвене ентропије Клаус Крипендорф (*Klaus Krippendorff*, 1932-2022) дефинише ентропију као: „меру природног пропадања структуре или нестајања разлика унутар друштвеног система”. Друштвене организације, тако, велику енергију троше на одржавање своје структуре, супротстављајући се друштвеној ентропији, на пример, кроз: правне институције, образовање, нормативне последице или телевизију. По њему аномија је максимално стање друштвене ентропије. (видети Krippendorff 1986).

Данас су неформалне институције рефлексивна патримонијалних, премодерних, традиционалних облика владања. У њиховој сржи су односи личног поверења и лојалности који компензују неуспех формално успостављених правила.

Неформалне институционалне праксе поимају се троструко: као форма девијантног понашања, као манифестација која у мањем или већем обиму одступа од правила понашања (санкционисаног државним апаратом принуде) или као паралелно, комплементарно институционално устројство (Cvejić i Stanojević 2016, 128). Поједини аутори, у контексту Србије, региструју „паралелну нормативну реалност”, схватајући је редукционистички, као: неформални поредак корупције и клијентелизма, који је у односу на формалан поредак „конфликтан, компетитиван и паразитирајући” (Vuković i Spaić 2022, 520).

Корупција

Корупција (lat. *corruption*) – подмитљивост, поткупљивост, поквареност се огледа у *подмитљивости* као спремности подмићеног да одређени правни посао подреди захтевима дародавца. Слично, *поткупљивост* је спремност поткупљеног да буде привучен на страну поткупљивача, да сопствену вољу претвори у инструмент дародавца. Са друге стране, *поквареност* је својство - склоност кварењу (Aristotel 1988, 134) као нечему што тежи пропадању и што је изопачено, деструктивно, пропало, неодрживо, нефункционално. Оно што је покварено тежи пропадању, неодрживости и нефункционалности. Довођење у везу корупције са кварењем већ упућује на друштвену ентропију.

Када је реч о кварењу тада опажамо да опште дефиниције под корупцијом подразумевају „кварење власти” (Ackerman and Palifka 2016, 8–9). Кварење је овде политички феномен будући да се ради о таквом владању које није у јавном интересу. Корупција указује на процес приватизације јавног интереса, у околностима када се јавно добро подводи под приватну корист (Stanković 2018, 34). Нешто су уже дефиниције које корупцију разматрају из позиције улоге у друштвеном миљеу. Тако се под корупцијом подразумева девијантно понашање носилаца јавних функција који својим радњама и поступцима одступају од задатих норматива. Ови нормативи могу бити процесноправни, материјалноправни, али и општедруштвени (обичаји, устаљена пракса, морал, мњење заједнице). Овде се користе јавна средства за личне интересе, па је корупција „злоупотреба јавних овлашћења за личну корист” (Fazekas 2017, 405). Најчешће припадник какве елите

расположе ресурсом који му је поверен и на основу располагања извлачи противправну, имовинску корист на разне начине: трговином утицаја, давањем јавног овлашћења у подзакуп, надоградњом приватних интереса на јавно овлашћење које му је поверено.

У погледу противправне или бар противнормативне добити разликују се три врсте корупције. Најочигледнија врста коруптивног деловања је тзв. „црна корупција”. Такав вид друштвеног односа подразумева директно давање мита, најчешће и најочигледније новчане накнаде за стицање одређене привилегије из домена јавног или приватног права (Holmes 2015, 35). Ради се о послу *facio ut des* („чиним да би ми дао”). Са друге стране, веома је распрострањена и тзв. „сива корупција”. Она подразумева мање очигледан формат коруптивног деловања, тзв. „услугу за услугу”: једна особа учини нешто другој особи, ван круга крвних и других сродника, уз свесно очекивање да ће та друга особа овој првој, након неког времена, узвратити противуслугу неком противчиницом (Prenzler 2021). Ради се о делатности *facio ut facere* („чиним да би ми учинио”). Коначно, тзв. „бела корупција” најмање је уочљива, па је многи занемарују, а неки међу њима је чак и не сматрају коруптивним деловањем (Heidenheimer and Johnston 2011, 212). Међутим, њено штетно деловање никако се не сме занемарити. Реч је о давању привилегија на основу рођачких и пријатељских веза, а да се не очекује икаква противуслуга. Многа законодавства у свету је не подводе под кривично дело, али је за њу предвиђена дисциплинска одговорност, а понекад и „тежа повреда радне обавезе”.

Корупција представља најопаснији облик друштвене аномije будући да подрива социјалну правду, дестимулише привредни раст и продубљује јаз између богатих и сиромашних. Корупција је сродна антрополошко песимистичној визији људског бића те не може да се очекује *panacea* која би је у потпуности елиминисала. Сврха је да корупција не буде препрека економском и друштвеном развоју и да она не прерасте у друштвено толерантно и легитимно средство за клептократске амбиције. Сви видови корупције су друштвено опасни, почев од ситне корупције, до корупције највиших државних званичника. У потоњем случају реч је о политичкој корупцији, у којој јавни функционер, кршећи поверење јавности, угрожавајући јавни интерес, из разлога личне користи, свесно предузима акт који је у супротности са универзално конституисаним смерницама за обављање јавне функције и да од тога просперира трећа страна (Philp 2007, 42–43).

Као најпатогенија друштвена појава, политичка корупција, као и насилничко понашање, према Хантингтоновој (*Huntington*) опсервацији (Huntington 2007) јавља се када „одсуствују мобилне могућности изван политике које у комбинацији са slabим и неприлагодљивим политичким институцијама каналишу енергију у политички девијантно понашање” (259). Као узроци који доводе до ове појаве штетне по свако друштво у литератури се наводе: неадекватно дефинисане границе између државе и тржишта, толерантност грађанства према коруптивним облицима понашања и слабо функционисање политичких, административних и судских механизма који контролишу ограничавање дискреционих права доносилаца одлука (Bull and Newel 2003, 15).

Коруптивни обрасци понашања постали су вредносни оријентир правосудног система који би требало да представља брану узурпацији власти. Посебно је осетљив статус тужилаштва које би морало да буде самостално у свом раду, а које предузима кривично гоњење или одустаје од њега, у зависности од директива политичког империјума. У тужилачким инстанцама јављају се криминогене и патогене појаве, почев од непријављивања кривичних дела, пропуштања њиховог санкционисања, пружања заштите од кривичног гоњења политичким актерима и лицима уско повезанима са њима па све до унижавања и дискредитовања оних тужилаца који дигну глас против пракси безакоња.

Патронат

Патронат (патронажа, патронство, покровитељство) је облик ванинституционалног деловања при којем покровитељ или заштитник ставља под свој *manus* (срп. „рука”) штићеника, брине о њему и „крчи му пут” кроз процедуралне лавиринте до врхова њему доступне власти. Заштићена особа често се колоквијално или подругљиво назива „посилни” или адоптант (лат. *adoptio*). Она је под *dominium*-ом патрона и своје стратешке активности усклађује са покровитељем, подређујући своју вољу вољи заштитника.

Патронат креира ванинституционалну структуру моћи оличену у вертикалној пирамиди на чијем челу се налази ауторитарни или харизматични лидер са неколицином својих лојалних сарадника. Једино врховни патрон нема суверена изнад себе у тој неформалној унутардржавној формацији. Могуће је да је патрон у зависничком односу од спољних налогодаваца али тај однос није предмет истраживања овог рада. Испод патрона

су стационарани безусловно одани извршиоци воље свог патрона (критора, суверена). Сваки следећи нижи ниво друштвене моћи заузимају актери који су по вољи врхушке и који неретко немају друге квалитете осим подаништва и оданости патрону. Најнижи ешалони у овом ланцу су једина карица која никоме не даје команде, а прима их од више инстанце. Сви остали актери (клијенти) у овој хијерархији су истовремено и господари и слуге (и аге и раге) који су мотивисани на поданичко делање како би напредовали у вертикалној стратификацији и имали приступ државним ресурсима. Клијенти не учествују у партијској конкуренцији, али они директно зависе од резултата који оствари њихов патрон и они му безрезервно стоје на услузи (Szanyi 2022, 130). Они, практично, паразитирају у структури друштвене моћи користећи ресурсе институција власти.

Изводимо закључак да патронат није идеолошка институција нити се може аргументовати као економски национализам. Посреди је *par excellence* интересна формација која је највећма (али не и увек) сконцентрисана на трагање за уносним пословима и повлашћеним економским третманом. Дакле, о патронату би могло да се говори као о механизму економске приватизације државе и антиподу економске конкурентности.

Институција патроната је усредсређена на моћ политичких актера да дискреционо одлучују о именовањима појединаца од поверења на функције у јавном сектору, које нису изборног карактера. Између патроната и клијентелизма не стоји знак једнакости будући да су мотиви за пружање патроната шири од клијентелистичког партикуларизма оличеног у алокацији јавних ресурса. Патронат није стран ни демократским државама заснованима на меритократским принципима напредовања. Исто тако, патронат није ни класично појмљена политизација и приватизација која државну службу перципира као партијски плен (Panizza, Peters, and Lallaburu 2023).

Непотизам и фаворизам

Фаворизам је облик политичко-кадровске протекције, подршка одређеним лицима на основу слободне процене или субјективних, често произвољних вредносних уверења, којима се омогућава напредовање фаворизованог у хијерархијској лествици (Im and Chen 2020, 417). Уколико се фаворизују пријатељи или познаници реч је о *кронизму* (Çarikçi et al. 2009, 498). Непотизам је подврста фаворизма, којим се на одређене позиције постављају

директни или побочни рођаци, даљи сродници, припадници тазбине или несродници из завичаја (тзв. „завичајци”). Фаворизовани у случају непотизма, дакле, поседује рођачко или бар завичајно својство (Jones 2013). Непотизам и фаворизам као појаве иманентне људској природи представљају незаобилазну референцу у проучавању аномичних неформалних образаца. У случају политичких злоупотреба, ова два феномена се јављају као саставнице сукоба интереса, опасног вида коруптивног делања. У европској периферији менталитет клана односи превагу над меритократским вредностима и универзално конституисаним правилима понашања. Поједини аутори сматрају да друштвене везе могу да буду корисне у контексту запошљавања, да могу да имају позитиван утицај на нечији однос према послу (радну етику) те помажу у стварању психолошког уговора (Shaheen et al. 2019). Еволуцијски посматрано, непотизам и фаворизам утицали су на повећање шанси за преживљавање и еволуцијску репродукцију (Jones and Stout 2015), али савремени контексти и увиди у ову проблематику су видно другачији. Окружење које је постојало током настанка и развоја психолошких механизма људи, као и наслеђени културолошки обрасци, не могу да буду легитимишућа парадигма за данашње фаворизовање личних мрежа моћи и утицаја за ванинституционално измештање политичке моћи.

Биолошка предодређеност у сврху узурпације ресурса и друштвене промоције непотистички и кронистички подобних представља патолошко стање. Непотизам као фаворизовање сродника (директних или побочних) је најпатогенији у јавном сектору јер је у директној колизији са јавним интересом. Грађани као суверени у представничкој демократији са правом очекују од државних службеника да буду компетентни за обављање јавног посла који обављају на основу стручности (Fisman and Golden 2017). Дакле, непотизам изазива јавне трошкове кроз нелојалну конкуренцију при запошљавању у јавном сектору (Szakonyi 2019, 350). Истовремено, непотизам може да доведе до проневере јавних средстава и да тако проузрокује корупцију, чак и организовани криминал у крајњој инстанци.

У постсоцијалистичком транзиционом српском миљеу дошло је до оснаживања неформалне економије као важне детерминанте институционалне конфигурације и репродукције пријатељског капитализма (Perić Diligenski 2020, 418; 2021, 20). Кроз фингиране приватизације дошло је до фаворизовања новопечених економских актера који су били партијски, родбински, завичајно или пријатељски повезани са високо рангираним

јавним службеницима који су дискреционо одлучивали о додељивању преференцијалног економског третмана. Нова политичка транзициона (квази)демократско-компрадорска елита је омогућила богаћење уског круга лица са којима је била повезана и са којима је делила транзициони плен. Током протекле деценије, наведена елита се попут политичких конвертита утопила у нову, стабилоратско-компрадорску елиту, која је репродуковала знатно већи број бизнисмена милионера. Ова потоња елита је клијентелистичким аранжманима, фингирањем тендера јавних набавки, заобилажењем или кршењем правних процедура трансформисала принцип тржишног надметања у монополистичку позицију. Ово је продубило, иначе дубоку друштвену поларизацију на линији добитници-губитници транзиције и довело до девастације јавних предузећа, која су под велом државних и пословних тајни отуђивана иностраним компанијама. У односу на старије компрадоре с почетка овог века, њихове савременије колеге су попут кинеских опијумских компрадора из 19. века склоне озлоглашеној трговинској размени, која даје највеће профите.

У арапском друштву постоји пракса позната као *васта* (*wāsiṭah*, „кога знаш“) која се односи на механизам повезивања појединаца и примарно се манифестује у фаворизовању рођака у процесу запошљавања. Кроз васту се негују и оснажују унутаргрупне везе и обезбеђују механизми за решавање проблема. Попут непотистичких пракси присутних ван Блиског истока и васта је друштвено штетна јер промовише негативну селекцију и дестимулише принцип одговорности. Поједина истраживања спроведена у Јордану су показала да је посреди поларизујући феномен који прави дубоке друштвене поделе и отуђује грађанство од политичког активизма (Jones 2022).

Клијентелизам

Ранија литерарна грађа приступала је клијентелизму као облику социјалног условљавања подразумевајући под њим такав облик коруптивног деловања у коме патрон гради позицију главног (итал. *capo di capi tutti*), а онда испод себе на ниже инстанце поставља своје подређене, који своју позицију, и читав успех, дугују овом главном за кога раде и коме подносе рапорт (Martz 1997, 10). Клијенти се добровољно стављају под *manus* патрона, градећи интересно удружење или клан. Њихове активности усмерене су на славу и у корист покровитеља. За узврат добијају заштиту и учествују у расподели добити (Stein 1984, 30). Тако се формира и јача паралелни систем на чијем је врху патрон. Заштитник

крчи пут, а клијенти, временом, добијају под собом нове подклијенте, чиме и њихов утицај и значај расту у све широј мрежи друштвеног утицаја.

Клијентелизам се у новијој литератури операционализује као „асиметричан али обострано користан однос моћи и размене, *quid pro quo* аранжман који није универзалне природе између појединаца и група који имају неједнак положај” (Roniger 2004, 360). Близнаковски (Bliznakovski 2018, 4) дефинише клијентелизам као непрограмску политичку везу, релационог или изборног карактера која је организована око партикуларних трансакција. Клијентелизам се огледа у селективном, *inter partes* приступу ресурсима и тржиштима која су ексклузивитет патрона и клијената. Селективно обележје клијентелизма као непрограмске политике темељи се на субординацији и зависности од волунтаризма актера који имају политичку моћ и приступ ресурсима. Очигледан пример политичког клијентелизма присутан је у руском систему управљања (*система*), у ком је лојалност везивно ткиво клијентелистичких мрежа моћи. Лојалност је носећи стуб услужних размена између патрона и клијената, путем ког патрон обезбеђује одређени формални капитал клијенту у замену за политичку подршку (Ledeneva 2013, 52).

Клијентелизам такође представља патогену друштвену појаву будући да члановима шире заједнице, који су потиснути на маргине патрон-клијент аранжмана, нарушава јавне приходе. Клијентелизам је друштвено опасан феномен који обесмишљава функционисање институционалних механизма, спречава правичну редистрибуцију ресурса и прави отклон од меритократских критеријума. Кроз клијентелистичке мреже моћи и утицаја, на политички и економски важне позиције постављају се некомпетентни али политички и „морално” подобни клијенти. Амундсен (*Amundsen*) оштро критикује клијентелистичку праксу јер креира клептократску политичку класу, ствара прегломазну бирократију, повећава јавну потрошњу и од извршне власти прави таоце своје клијентеле те онемогућава грађанима право на једнак приступ држави и њеним ресурсима (*Amundsen* 1999, 5).

Клијентелизам је антидемократски механизам који право гласа своди *do ut des* размену, фаворизујући интереса клијената, односно гласача, чији патрони тј. представници каналишу интересно обојену политику. Поред наведеног, клијентелизам омогућава политичким и бирократским актерима да путем дискреционих овлашћења, на мумифициран

начин доносе одлуке о алокацији ресурса. Све описане заменске институционалне праксе су огледало демократског и институционалног дефицита.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У раду се пошло од претпоставке да људи (актери-у-ситуацији) ступајући у ванинституционалне аранжмане производе аномична понашања, и тако, најнепосредније, генеришу друштвену ентропију. Полазна тврдња је да институције чине људи, са свим својим врлинама и недостацима. Отуда је за истраживање функционисања институција од пресудног значаја изучавање људских радњи, понашања и управљања у оквиру формалних и неформалних друштвених група и институција. Маркирани су модели понашања и мотиви због којих су људи склони деинституционалном или параинституционалном деловању. Посреди је операционализација односа између грађана и друштвене моћи, грађана и власти. Од фундаменталног значаја је испитивање релације грађанин (актер-у-ситуацији) и правни систем, те грађанин спрема политичке и правне (не)културе чији га системи значења детерминишу у понашањима.

Објаснили смо логику разних облика неформалног институционалног деловања који изазивају друштвену аномију и нарушавају основна правила понашања на којима почива једна заједница. Аномична стања упућују на противправно деловање и кршење основних правних аката. Па ипак, друштвена аномија прелази правне оквире чиме указује на недостатак друштвених правила у регулисању друштвених односа који измичу правној санкцији. Стога је важно постојање колективне свести, која, између осталог, разликује вредносне и моралне елементе једне заједнице. Јавно мњење, јавни притисак, осећај одговорности, институционалне процедуре, као и владавина права, усмеравају актере-у-ситуацији према оним понашањима која значајно умањују аномична стања (Perić Diligenski 2018, 112).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ackerman, Susan Rose, and Bonie Palifika. 2016. *Corruption and Government – Causes, Consequences and Reform*. Second Edition. New York: Cambridge University Press.
- Amundsen, Inge. 1999. *Political Corruption: An Introduction to the Issues*, Working paper. Bergen: Chr. Michaelsen Institute.
- Aristotel. 1988. *Fizika*. Zagreb: Globus, Sveučilišna naklada Liber.
- Barbalet, Jack. 2021. *The theory of guanxi and Chinese society*. Oxford: Oxford University Press.
- Barbalet, Jack. 2023. “Conceptualising informal institutions: Drawing on the case of guanxi.” *The British Journal of Sociology* 74 (1): 70–72. doi: 10.1111/1468-4446.12984.
- Bian, Yanjie. 2019. *Guanxi How China Works (China Today)*. New York: Polity.
- Bliznakovski, Jovan. 2018. Benefit-Seeking and the Patron-Client Linkage: Evidence from six Balkan Societies. Paper prepared for the workshop: *Political Clientelism in the 21st Century: Theory and Practice*, ECPR Joint Sessions, Nicosia. Poslednji pristup 23. фебруар 2023.
https://www.academia.edu/37909294/%2049%20Benefit_Seeking_and_the_Patron_Client_Linkage_Evidence_from_six_Balkan_Societies.
- Bull, Martin J. and James Newel. 2003. *Corruption in Contemporary Politics*. Gordonsville: Palgrave Macmillan.
- Burger Thomas. 1977. “Talcott Parsons, the Problem of Order in Society, and the Program of an Analytical Sociology”. *American Journal of Sociology*. 83 (2): 320–339. Chicago: The University of Chicago Press.
- Çarıkçı İlker Hüseyin, Ahmet Sait Özkul, Aygen Demir Oksay, and Hasan Hüseyin Uzunbacak. 2009. “Favoritism and Nepotism in The Ottoman Empire.” *International Symposium on Sustainable Development*, 498–504. <https://core.ac.uk/download/pdf/153447043.pdf>.
- Colignon, Richard A. and Chikako Usui. 2003. *Amakudari The Hidden Fabric of Japan's Economy*. New York: Cornell University Press.

- Cvejić Slobodan, i Dragan Stanojević. 2016. "Varying context of political clientelism – comparative analysis of Serbia and Kosovo*." In *Informal Power Networks, Political Patronage and Clientelism in Serbia and Kosovo**, ed. Slobodan Cvejić, 123–131. Belgrade: SeConS.
- Dohrenwend, Bruce. 1959. "Egoism, Altruism, Anomie, and Fatalism – A Conceptual Analysis of Durkheim's Types." *American Sociological Review* 24 (4): 466–473.
- Durkheim, David Émile. 1897. *Le Suicide*. Paris: Félix Alcan Éditeur.
- Ellwood, Charles. 1916. "Objectivism in Sociology." *American Journal of Sociology* 22 (3): 289–305.
- Fazekas, Mihály. 2017. "Red tape, bribery and government favouritism: evidence from Europe." *Crime, Law and Social Change* 68: 403–429.
- Fisman, Ray, and Miriam Golden. 2017. *Corruption: What Everyone Needs to Know*. Oxford: Oxford University Press.
- Guthrie, Doug. 2002. *Dragon in a Three-Piece Suit: The Emergence of Capitalism in China*. Princeton: Princeton University Press.
- Heidenheimer, Arnold, Michael Johnston. 2011. *Political Corruption – Concepts and Contexts*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Hilbert, Richard. 1989. "Durkheim and Merton on Anomie – An Unexplored Contrast and Its Derivatives." *Social Problems* 36 (3): 242–250.
- Holmes, Leslie. 2015. *Corruption – a very short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Hookway, Nicholas. 2014. "Moral decline sociology – Critiquing the legacy of Durkheim." *Journal of Sociology* XX(X): 1–14.
- Huntington, Samuel P. 2007. "Modernization and Corruption." In *Political Corruption, Concepts and Contexts*, third edition, eds. Arnold J. Heidenheimer et al., 253–263. New York: Routledge.
- Im Hohjin, and Chen Chuansheng. 2020. "Cultural dimensions as correlates of favoritism and the mediating role of trust." *Cross Cultural & Strategic Management* 27 (3): 417–445.

- Jones, Douglas. 2022. "Clientelism and its discontents: The role of wasta in shaping political attitudes and participation in Jordan." *Mediterranean Politics*. doi: 10.1080/13629395.2022.2114064.
- Jones, Robert, and Tracy Stout. 2015. "Policing Nepotism and Cronysm Without Losing the Value of Social Connection." *Industr. Organisat. Psychol.* 8: 2–12. doi: 10.1017/iop.2014.3.
- Jones, Robert. 2013. *Nepotism in Organizations*. New Yourk: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Krippendorff, Klaus. 1986. *A Dictionary of Cybernetics*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Ledeneva, Alena V. 2013. *Can Russia Modernise? Sistema, Network Powers and Informal Governance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Martz, John. 1997. *The Politics of Clientelism: Democracy and the State in Colombia*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Merton, Robert. 1938. "Social Structure and Anomie." *American Sociological Review* 3 (5): 672–682. doi.org/10.2307/2084686.
- Merton, Robert. 1949. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Müller, Hans-Peter. 2013. "Société, morale et individualisme – La théorie morale d'Emile Durkheim." *Trivium* 13. doi.org/10.4000/trivium.4490.
- Nan, Lin. 2001. "Guanxi: A Conceptual Analysis." In *The Chinese triangle of Mainland China, Taiwan, and Hong Kong: Comparative Institutional Analyses*, eds. Lin, Nan and Dudley Poston, 153–166. Westport, CT: Greenwood Press.
- Panizza Francisco, Guy Peters, and Conrado Ramos Lallaburu. 2023. *Oxford Research Encyclopedias*. doi:10.1093/acrefore/9780190228637.013.1392.
- Perić Diligenski, Tijana. 2018. „Koruptivno u srpskoj političkoj kulturi.” U *Identitet, politička kultura, institucije*, knjiga 7, ur. Vladan Stanković, 101–117. Beograd: Institut za političke studije.

- Perić Diligenski, Tijana. 2020. "The Capitalist State and Informal Institutional Arrangments - one aporia" In *New Understanding of Capital in the Twenty-First Century*, eds. Vesna Stanković Pejnović and Ivan Matić, 416–428. Belgrade: Institute for Political Studies.
- Perić Diligenski, Tijana. 2021. *Rasprava o političkoj korupciji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Philp, Mark. 2007. "Conceptualizing Political Corruption." In *Political Corruption Concepts and Contexts*, third edition, eds. Arnold J. Heidenheimer et al., 41–57. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Piras, Mauro. 2004. "Les fondements sociaux de l'agir normatif chez Durkheim et Weber – le rôle du sacré." *Archives de Sciences Sociales des Religions* 27 (3): 139–166.
- Prenzler, Tim. 2021. "Grey corruption issues in the public sector". *Journal of Criminological Research, Policy and Practice* 7 (2): 137–149. doi.org/10.1108/JCRPP-02-2020-0021.
- Roniger, Luis. 2004. "Political Clientelism, Democracy, and Market Economy". *Comparative Politics* 36 (3): 353–375.
- Scott, Richard W. 2014. *Institutions and organizations Ideas, Interests and Identities*. New York: Sage Publishing.
- Shaheen, Sadia, Muhammad Waseen Bari, Filza Hameed and Muhammad Mudassar Anwar. "Organisational Cronysm as an Antecedent of Ingratiation: Mediating Role of Ralational Psychological Contract." *Front. Psychol.* doi: 10.3389/fpsyg. Poslednji pristup 28. februar 2023. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.01609/full>.
- Stanković, Vladan. 2018. „Srpski identitet, politička kultura i odnos prema institucijama." U *Identitet, politička kultura, institucije*, knjiga 7, ur. Vladan Stanković, 119–139. Beograd: Institut za političke studije.
- Stein, Howard. 1984. "A Note on Patron-Client Theory." *Ethos* 12 (1): 30–36. doi.org/10.1525/eth.1984.12.1.02a00020.
- Szakonyi, David. 2019. "Princelings in the Private Sector: The Value of Nepotism." *Quarterly Journal of Political Science* 14 (4): 349–381. doi:10.1561/100.00018087.

- Szanyi, Miklos. 2022. "The emergence of patronage and changing forms of rent-seeking in East Central Europe." *Post-Communist Economies* 34 (1): 122–141. doi.org/10.1080/14631377.2019.1693738.
- Tang, Ling. 2020. "Gendered and sexualized *guanxi*: the use of erotic capital in the work place in urban China." *Asia Pacific Business Review* 26 (2): 190–208. doi.org/10.1080/13602381.2019.1701264.
- Tsai, Kellee S. 2007. *Capitalism Without Democracy: The Private Sector in Contemporary China*. New York: Cornell University Press.
- Vuković, Danilo i Bojan Spaić. 2022. "Parallel normative reality: the informal order of corruption and clientelism in Serbia." *Sociologija* 64 (4): 519–542, doi: 10.2298/SOC220419V.
- Wodarski, John, and Sophia Dziegielewski. 2002. *Human Behavior and the Social Environment – Integrating Theory and Evidence-Based Practice*. New York: Springer.
- Zindović Ilija, i Vladan Stanković. 2012. „Legalizovani oblici korupcije u Srbiji – anomična stanja društvene entropije." *Sociološki pregled* XLVI (1): 17–34. doi: 10.5937/socpreg1201017Z.

Vladan Stanković*

Institute for Political Studies

Tijana Perić Diligenski**

Institute for Political Studies

INFORMAL SHAPES OF SOCIAL ANOMIE

Resume

The topic of this scientific work is placed in the domain of social anomie. The effects of the action of informal forms of social anomie cause social entropy and indicate the permanent topicality of the topic. Social anomie destroys social processes, devalues institutions and devastates the fundamental values on which the community rests, so the social significance of research is unquestionable. Scientific justification is contained in the need to shed light on phenomena and processes from the domain of social pathology. The aim of the research is to define, classify, sistematize the observed phenomena and to offer optimal solutions to overcome them. The work for the Subject of reserch has: discovering the forms of social anomie, pointing out the harmful effects of these informal forms of social behavior, as well as proposing solutions to overcome the resulting situation in order to remove the harmful effects. In their work, the authors start from: the observation method, the development method, the comparative approach, the cross-cultural method, and the numerous methods of legal sciences. The subject framework of the research moves in the area of: sociology, social pathology, political and legal sciences.

We have explained the logic of various forms of institutional action that cause social anomie and violate the basic rules of behavior on which a community rests. Anomic conditions point to illegal activity and violation of basic legal acts. And yet, social anomie goes beyond legal frameworks, pointing to the lack of social rules in regulating social relations that escape legal sanctions.

* E-mail address: vladan.p.stankovic@gmail.com.

** E-mail address: peric.tijana@yahoo.com.

* Овај рад је примљен 31. марта 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 30. маја 2023. године.

Therefore, it is important to have a collective consciousness, which, among other things, distinguishes the value and moral elements of a community. Public opinion, public pressure, sense of responsibility, institutional procedures, as well as the rule of law, direct actors-in-situation towards those behaviors that significantly reduce anomic conditions.

Keywords: social anomie, social entropy, corruption, informal institutions, social behaviors, favoritism, patronage, clientelism, nepotism